

УДК 37.03(075.8)

АКМЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Архипова Світлана Петрівна
м.Черкаси

У статті розкрито акмеологічні аспекти професійної підготовки і становлення професіоналізму соціальних працівників.

Ключові слова: акмеологія, професіонал, професіоналізм, особистісно-професійний розвиток, акмеологічні критерії, акмеологічні інваріанти.

На сучасному етапі формування і розвитку соціальної роботи одним із пріоритетних напрямів є проблема підготовки фахівців нової генерації, здатних самореалізуватися в нових умовах та становлення їх професіоналізму. Професійна соціальна робота фахівців різного профілю – це адекватна реакція на не-

просту соціально-економічну і морально-духовну ситуацію, що склалася в Україні.

У створенні прогресивних систем професійної підготовки соціальних працівників, які орієнтуються на інтелектуальний і креативний рівень розвитку особистості, значну роль відіграють процеси проектування ефективного освітнього простору, що ґрунтується на наукових ідеях та універсальних методологічних підходах до організації освітнього процесу. Таким універсальним методологічним орієнтиром, який забезпечує цілеспрямованість і результативність процесу підготовки майбутніх соціальних працівників виступає акмеологічний підхід.

В останні роки активно розвивається наука акмеологія як галузь інтерактивного знання, що започаткована Б.Ананьєвим і Н.Рибніковим і далі ідеї акмеології розвиваються як зарубіжними так і вітчизняними дослідниками: Н.Кузьміною, А.Держачем, О.Бодальовим, В.Закиніним, С.Пальчевським, О.Дубасенюк, Г.Даниловою та ін. Акмеологія як міждисциплінарна галузь досліджень вивчає досягнення зрілості, професіоналізму і розвитку творчих здібностей в різних видах професійної діяльності (К.Степанова). На жаль, акмеологічний підхід поки що недостатньо широко запроваджується в освітню практику ВНЗ.

Тому метою нашої статті є спроба розглянути акмеологічні засади професійної підготовки соціальних працівників становлення і їх професіоналізму.

Вдосконалення підготовки соціальних працівників в ступеневій системі вищої професійної освіти пов'язане, на нашу думку, перш за все, з пошуком засобів і організаційно-педагогічних умов становлення студентів суб'єктами особистісного і професійного розвитку і максимальної самореалізації, і цьому зв'язку суб'єктами навчальної, а потім і професійної діяльності.

Все це вимагає більш цілеспрямованого використання акмеологічних ідей, закономірностей і технологій у змісті професійної підготовки в умовах вищого навчального закладу.

Можна говорити про цілий ряд шляхів запровадження акмеологічних знань в зміст професійної підготовки соціальних працівників.

Одним із них є виділення акмеологічних ідей в нормативних психолого-педагогічних курсах і використання акмеологічних технологій в освітньому процесі. В процесі підготовки майбутніх соціальних працівників. Ми намагаємось знайти «акмеологічний стержень» в змісті професійної підготовки, узгодити основні, ключові поняття, які використовуються для розкриття акмеологічних ідей у змісті курсів передбачених навчальним планом.

Інший, не менш важливий шлях – розробка програм власне акмеологічних дисциплін і включення їх в навчальний план за рахунок вибіркового дисциплін. Такі дисципліни розроблені («Основи самопізнання і саморозвитку особистості», «Тренінг самопізнання», «Основи акмеології», «Менеджмент у соціальній роботі», «Соціальне проектування» «Управління проектами») і уже кілька років проходять апробацію в підготовці майбутніх соціальних працівників.

В акмеології на сьогодні розроблено цілий ряд концепцій, зокрема концепція професіоналізму діяльності спеціалістів у особливих та екстремальних умовах; концепції духовного і морального розвитку особистості, культури мислення професійної творчості; акмеологічного тренінгу програмно-цільової спрямованості; гуманітарно-технологічного розвитку; розвитку рефлексивної культури особистості та ін. [12, с.108].

Відправним моментом у розробці концепції підготовки фахівця, розвитку професіонала стали акмеологічні уявлення про суть категорій: «професіонал», «професіоналізм особистості» і «особистісно-професійний розвиток», а також розгляд особистості в такому розвитку з позиції принципу активності і суб'єктивності, що відображають прагнення особистості до саморозвитку і самовдосконалення.

Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, з високим рівнем професіоналізму, самоефективності, який має високий професійний і соціальний статус, постійно спрямований на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні і професійні досягнення, що мають соціально-позитивне значення.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок та умінь, (у тому числі таких, що базуються на творчих рішеннях), володіння сучасними алгоритмами і способами розв'язання професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю. Це характеристика, що потребує подальшого розвитку.

Особистісно-професійний розвиток – це процес розвитку особистості (в широкому розумінні), переважно орієнтований на високий рівень професіоналізму і професійних досягнень, що здійснюється за допомогою навчання і саморозвитку, професійної

діяльності і професійних взаємодій.

Концептуально з акмеологічних позицій розвиток професіонала можна представити як процес і результат системних перетворень особистості, який включає взаємопов'язані прогресивні зміни професіоналізму особистості; професіоналізму діяльності; нормативності діяльності і поведінки; продуктивної Я-концепції.

На основі даної акмеологічної концепції можна скласти індивідуальні програми становлення і розвитку професіоналів.

При цьому в процесі розвитку професіонала необхідно розрізняти тенденції становлення людини праці як:

- суб'єкта професійного розвитку;
- фахівця, який володіє певною кваліфікацією;
- зрілої особистості;
- активного учасника акме-орієнтованого процесу розвитку.

Про те, що людина є суб'єктом професійного розвитку, можна судити за такими параметрами її активності у праці:

- активна орієнтація (у новій ситуації, у новому матеріалі);
- усвідомлення (структури своєї діяльності, якостей особистості, етапів життєвого шляху та ін.);
- ініціатива, планування, передбачення;
- прагнення до саморегуляції діяльності;
- усвідомлене позбавлення від протиріч у власному розвитку;
- постійна готовність до саморозвитку, самооновлення;
- прагнення до самореалізації, творчості в само творенні;
- інтеграція свого професійного шляху, структурування свого професійного досвіду, уміння бачити його у перспективі, усвідомлювати «уроки» свого досвіду, вчитися на досвіді інших[4].

Професійний розвиток – це процес руху людини до професіоналізму.

Професіоналізм особистості передбачає отримання високого результату. Орієнтація на нього неминуче ставить питання: наявність яких сторін особистості, діяльності можуть забезпечити успіх? Чим раніше дізнається про це той, хто обрав професію і почав підготовку до самореалізації себе в ній, тим більш свідомим буде просування до вершин професіоналізму [12, с.17].

Отримання творчого результату, на думку Г.Хозіянова, можливе за умови досягнення певного рівня професіоналізму особистості, професіоналізму діяльності і творчості. Професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності виділяють Н.Кузьміна і А.Маркова. І хоч їх позиції з цих питань принципово збігаються, вони все ж мають і деякі відмінності.

Яким же чином оцінити акмеологічний потенціал особистості, динаміку її особистісно-професійного розвитку чи рівень професіоналізму?

Професіоналізм діяльності у загальному вигляді можна характеризувати за такими показниками:

- висока стабільна продуктивність чи ефективність діяльності;
- високий рівень кваліфікації і професійної компетентності;
- оптимальна інтенсивність і напруженість праці;
- висока точність і надійність діяльності;
- висока організованість;
- низька опосередкованість (як залежність від зовнішніх факторів);
- креативність;
- можливість розвитку суб'єкта праці як особистості;
- спрямованість на досягнення позитивних соціально-значущих цілей [12, с.108].

Найбільш важливими сторонами професіоналізму особистості соціального працівника можна вважати: професійну спрямованість особистості; здібності, спеціальні здібності; особистісні якості, професійно важливі якості особистості; професійну компетентність.

Виділяють такі рівні професіоналізму: допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм, непрофесіоналізм, після професіоналізм (А.Макарова). На рівні до професіоналізму людина не володіє нормами і правилами професії, не досягає в своїй професійній діяльності високих і творчих результатів. На рівні професіоналізму вона послідовно оволодіває якостями професіонала: засвоює норми професії, досягає достатньо високих результатів в професійній діяльності, починає усвідомлювати

себе в професії, розвиває себе засобами професії. На рівні суперпрофесіоналізму суб'єкт виходить за межі своєї професії і творчо збагачує професію своїм особистим внеском. На рівні непрофесіоналізму, чи превдопрофесіоналізму, людина зовні здійснює активну трудову діяльність, але в його професійному становленні є деформації, які проявляються, зокрема, в тому, що людина виконує неефективну роботу, яка не відповідає нормам. Рівня після професіоналізму досягають особи, які досягли пенсійного віку. На цьому рівні людина може бути просто «професіоналом в минулому», а може виступати як консультант, наставник, який ділиться своїм професійним досвідом з молодими колегами.

Поняття «професіоналізм у соціальній роботі» поки що залишається недостатньо розкритим завдяки ряду об'єктивних і суб'єктивних причин. Одні дослідники переконані, що професіоналізм – це ступінь оволодіння працівником соціальних служб професійними навичками; інші вважають, що «професійна підготовка» і «професійна кваліфікація» — це обов'язкові компоненти професіоналізму; треті додають до цих компонентів «етичні знання» як невід'ємну частину професійної діяльності соціального працівника четверті вважають, що професіоналізм у соціальній роботі неможливий без схильності до виконання соціальної роботи, певної прихильності до роботи з людьми.

На початку 90-х років різні автори намагались дати визначення професіоналізму у соціальній роботі:

— соціологи акцентують увагу на таких елементах професіоналізму: професійні цінності, способи соціальної дії, професійне покликання, глибока мотивація професійної діяльності соціального працівника, професійна підготовка, професійна майстерність, професійна культура, трудові навички, кваліфікація;

— психологи, акмеологи приділяють увагу таким аспектам професіоналізму соціальних працівників як престижність професії, професійна майстерність, соціальна престижність, успішність професійної діяльності, динаміка, етапи, рівні розвитку професіоналізму; знання, уміння, навички професійної діяльності; певні індивідуально-психологічні властивості; спрямованість особистості, ієрархія мотивів, ціннісних орієнтацій. На цій основі вони виділяють три компоненти професіоналізму: професіоналізм діяльнісний, професіоналізм особистісний, професіоналізм по відношенню до інших.

— педагоги акцентують увагу на таких моментах, як мотиваційно-ціннісне ставлення до професії, професійна свідомість і самосвідомість, професійні якості особистості, готовність до професійної діяльності. Значну увагу педагоги приділяють дослідженню таких компонентів, як «готовність до розвитку і саморозвитку», «самопізнання і самопроєктування», «самоуправління» і «самокорекція».

Існують і інші точки зору. Кожна з думок має свої переваги. Сутність і традиції розвитку професіоналізму у соціальній роботі визначаються багатьма факторами як економічного, соціального, так і психологічного, етичного, культурологічного та іншого характеру. Професіоналізм відображає радикальні зміни ролі соціальної роботи в суспільстві, яка сприймається як реакція на негативні перетворення в країні.

Спрямованість особистості, будучи однією із структур професіоналізму, розглядається як сукупність стійких мотивів, відносно незалежних від наявних ситуацій і як таких, що орієнтують діяльність особистості. Вона включає бажання, інтереси, нахили, ідеали, переконання, світогляд людини.

А.Маркова, говорячи про мотиваційну сферу професіоналізму, відмічає, що професійна спрямованість особистості формується за умови досить сильних професійних інтересів і охоплює: професійне покликання і наміри; потребу і ціннісні орієнтації в професійній діяльності; мету як спрямованість на результати праці; професійні установки; задоволення професійною діяльністю, її результатами і професією; потребу в постійному самовдосконаленні.

Поєднання в особистості різних мотивів створює внутрішню детермінацію професійної поведінки.

Пропонується розрізнати конструктивну і неконструктивну мотиваційну спрямованість. У першому випадку метою є створення духовного чи матеріального продукту, самовдосконалення

самого себе на користь окремих людей і суспільства. Цю думку дуже добре ілюструють слова, сказані одним із шведських спеціалістів: «Наша робота не тільки, а, може, і не скільки професія..... Це доля, наша доля, і доля людей, яким ми допомагаємо. Людський контакт із ними частіше не припиняється... Ми вже не можемо не спілкуватися, не допомагати один одному, жити один без одного». Ці слова повною мірою відображають суть діяльності соціального працівника, її місце в суспільстві і ставлення до себе і своєї потрібної і гуманної професії. У другому – спрямованість на вузькі результати, пов'язані із задоволенням особистих, переважно споживацьких потреб.

Становлення професіоналізму – це цілеспрямований процес реалізації особистісно-професійного потенціалу і досягнень особистості зрілості і професійної компетентності суб'єкта професійної діяльності, зумовлений соціальною ситуацією та творчими можливостями самого індивіда. При цьому становлення професіоналізму передбачає не лише потребу індивіда в професійній діяльності, але й ціннісні орієнтації особистості на професійне удосконалення.

В процесі становлення професіоналізму М.Варгамян, Е.Зеєр та інші виділяють кілька етапів [3].

Етап формування намірів характеризується формуванням професійних намірів.

На етапі професійної підготовки відбувається формування професіоналізму, розвиваються адекватні уявлення про професію. Формується психологічна структура, яка забезпечує ефективність професійної діяльності.

Етап професійної адаптації характеризується активним засвоєнням нової соціальної ролі та пристосуванням до нового колективу, самостійним виконанням професійної діяльності.

Етап набуття цілісності поділяють, як зазначають А.Деркач, Є.Селезньова, на дві стадії: стадію професіоналізації і стадію майстерності. Перша характеризує стабільно функціонуючого спеціаліста, друга – спеціаліста-новатора. Передумовою для виділення стадії професіоналізації є відносно стійкий індивідуальний стиль діяльності, утворення інтегративних професійно-значущих якостей, стабілізація професійної позиції. Розвиваючись по шляху професійної творчості, спеціаліст переходить до другої і вищої стадії становлення професіоналізму – стадії майстерності. Основними психологічними новоутвореннями є професійна зрілість, інтеграція професійно-важливих якостей, індивідуальний стиль діяльності, ідентифікація особистості з професійною діяльністю. Важливого значення набувають громадянська і професійна позиція людини та її творча активність [5, с.187-188].

Різноманітні професійні вимоги до спеціаліста з соціальної роботи випливають з таких його головних функцій: діагностична, теоретична, правозахисна, організаційна, профілактична, соціально-медична, соціально-педагогічна, технологічна, соціально-побутова і комунікативна. Професійна праця соціального працівника складається із взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих особистісних, функціональних і матеріалізованих компонентів.

Для того, щоб соціальний працівник міг на належному рівні виконувати свої функції, він повинен:

- володіти якостями, які забезпечують професійну придатність – емпатія, доброзичливість, аутентичність, відкритість, конкретність, безпосередність, комунікабельність, ініціативність;
- дотримуватись високих моральних стандартів, етичних зобов'язань стосовно клієнтів, колег;
- бути компетентним і постійно займатися професійним самовдосконаленням;
- мати належну професійну підготовку;
- володіти високою загальною культурою, бути добре поінформованим про сучасні політичні, економічні, соціальні процеси в суспільстві;
- уміти передбачати наслідки своїх дій, упроваджувати в життя продуману і послідовну лінію;
- формувати професійну адаптованість;
- мати професійний такт.

Таким чином, можна зробити висновок, що професіоналізм у соціальній роботі – це високий рівень знань, умінь і навичок

спеціаліста, що постійно удосконалюються і забезпечують високу якість результатів праці.

Професіоналізм соціального працівника характеризується наявністю у нього таких складових:

- професійного покликання;
- глибокої мотивації для виконання роботи в різних її модифікаціях;
- морально-духовних якостей, схильності до роботи з людьми;
- професійної майстерності;
- об'єктивно критичного ставлення до своєї діяльності;
- професійних знань і професійних умінь;
- здатності все життя вчитися і домагатися самореалізації;
- професійної гідності як соціально-психічного стану особистості [11, с.366].

Професіоналізм у соціальній роботі передбачає насамперед наявність професійного покликання. Професійне покликання соціального працівника — це складна модифікація комплексу розвинених якостей особистості фахівця, внутрішня соціально-психологічна готовність до реалізації функцій соціальної роботи. Таким чином, акмеологічний підхід націлює на пошук можливостей у сфері освіти, які відкриваються при дослідженні проблем професійної підготовки.

Таким чином. Завдяки акмеологічному підходу одночасно вирішується ряд важливих педагогічних проблем:

- відбувається більш усвідомлене засвоєння студентами професійних соціально-педагогічних знань;
- здійснюється практичне оволодіння студентами методами і методиками соціально-педагогічної і акмеологічної діагностики і самодіагностики;
- відбувається саморозвиток самовдосконалення, усвідомлене формування індивідуального стилю професійної діяльності, вибору індивідуального освітнього і професійного маршруту.

Проведений вище аналіз дає підстави сформулювати ряд науково-обґрунтованих висновків: майбутніх соціальних працівників слід навчати цілісних продуктивних моделей діяльності, які відображають загальні стратегії соціальної роботи, а також дають можливість студентам оволодіти технологіями конструювання соціально-педагогічної діяльності та аналізом ефективності окремих соціально-педагогічних ситуацій та моніторингом у соціальній роботі. Тільки продуктивні технології забезпечать майбутнім соціальним працівникам шлях до самовдосконалення, саморозвитку та до вершин професіоналізму.

Література

1. Акмеология – наука XXI століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КМПУ ім.Б.Д.Грінченка, 2005. – 412с.
2. Акмеология: Учебное пособие / А.Деркач, В.Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003. – С.149
3. Варгамян М.В. Трудности в процессе становления профессионализма педагога / Марина Викторовна Варгамян. – М., 2000. – 45с.
4. Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А.Деркач, Н.В.Кузьмина. – М.: РАУ, 1993.
5. Деркач А.А. Акмеология в вопросах и ответах / А.А.Деркач, Е.В.Селезнева – М.: Изд-во Московского соц. психол. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2007. – 248с.
6. Кузьмина Н.В. Творческий потенциал специалиста. Акмеологические проблемы развития / Нина Васильевна Кузьмина // Гуманизация образования. – 1995. – №1.
7. Лобанова Н.Н. Профессиональная компетентность педагога / Н.Н.Лобанова, В.В.Косарев. – Самара: СПб, 1997. – 107 с.
8. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: Навчальний посібник / М.П.Лукашевич, І.І.Мигович, І.М.Пінчук. – К.: Основи, 2001. – С.101-106
9. Маркова А.К. Методологические проблемы системно-акмеологического изучения социализации и профессионализации человека / А.К.Маркова // Развитие профессионализма государственных служащих: Методология и практика. – М.,1998. – С.25-27
- 10.Пальчевський С.С. Акмеология: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Степан Сергійович Пальчевський. – Київ: Кондор, 2008. – С.97-103
11. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / отв.ред. Е.И.Холостова. – М., 2002.
- 12.Хозяинов Г.И. Основы акмеологии. Лекция 2 / Геннадий Иванович Хозяинов. – М., 1997

В статье рассматриваются акмеологические аспекты профессиональной подготовки и становления профессионализма социальных работников.

Ключевые слова: акмеология, профессионал, профессионализм, личностно-профессиональное развитие, акмеологические критерии, акмеологические инварианты.

The author of the article has considered acmeological aspects of formation of social workers professionalism.

Key words: acmeology, professional, professionalism, personal-professional development, acmeological criteria, akmeological invariants.